

ZUZANNA TOPOLIŃSKA

Macedonian Academy of Sciences and Arts
Research Center for Areal Linguistics

ORCID: 0000-0002-3400-0303

Semantyczny paradygmat kategorii przypadku i jego wykładniki formalne (z perspektywy języków polskiego i macedońskiego)

A b s t r a k t: Autorka analizuje paradygmat przypadków w językach polskim oraz macedońskim i stwierdza, że paradygmat ten, kontynuując starą tradycję języków klasycznych, składa się z trzech różnych segmentów: przypadków adwerbalnych, przypadku adnominalnego (Genetiw) i przypadku „deontycznego” (Wokatiw); rdzeniem zbioru adwerbalnego jest trio N-D-A – potwierdzenie antropocentrycznego charakteru języka.

S ł o w a k l u c z e: predykat; argument; rola semantyczna; referencja

Lata całe znaczną część mojej twórczości lingwistycznej poświęcałam kategorii przypadku w językach słowiańskich na szerszym tle europejskim; w centrum mojej uwagi były zawsze języki polski i macedoński, tak ze względu na ich maksymalne zróżnicowanie typologiczno-gramatyczne w skali słowiańskiej, jak i ze względu na fakt, że to zróżnicowanie wielu autorów upoważniało do twierdzeń, że w języku macedońskim (a i w bułgarskim) nie ma gramatycznej kategorii przypadku. W tym tekście chciałabym podsumować moje „doświadczenia z przypadkiem” i przedstawić moją wizję paradygmatu semantycznego tej kategorii w ramach jednego z wariantów formuły: *znacze-*

nie > *forma* przyjętego w naszym Centrum Badawczym Lingwistyki Arealnej przy Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk.

Od razu na wstępie chciałabym podkreślić, że przedstawiony tu model semantycznej kategorii przypadku najwięcej zawdzięcza pracom J. Kuryłowicza (a szczególnie jego artykułowi o podstawowych strukturach języka, por. Kuryłowicz 1948), R. Jakobsona (a szczególnie jego *shiftersom*, por. Jakobson 1957) oraz Ch. Fillmore'a (a szczególnie rozprawie w sprawie przypadku, por. Fillmore 1968). Ode mnie, poza klasyfikacją ról semantycznych i propozycją ich diatetycznej hierarchii, pochodzi nacisk na antropocentryzm języka i na wszechobecność operatorów referencji¹ – truizmy, o których jednak często zapominamy.

I jeszcze kilka słów wstępnych o podstawowym aparacie pojęciowym:

WOKABULARZ to 'inwentarz LEKSEMÓW, jakim dysponuje dany indywidualny użytkownik języka'.

W naszych wokabularzach istnieją trzy, i tylko trzy, typy jednostek semantycznych: 1. PREDYKATY, 2. *NOMINA PROPRIA* i 3. OPERATORY REFERENCJI.

PREDYKAT to pojęcie generyczne; jego denotaty to odpowiednio zleksykalizowane przedmioty naszej myśli, a jego konotacja to tzw. znaczenie leksykalne (por. niżej podstawowy podział predykatów). Predykaty realizują się na powierzchni tekstu jako konstrukcje morfosyntaktyczne.

OPERATOR REFERENCJI to zaimek lub para-zaimek (literalnie: *pro nomen, shifter, mestoimienie...*), który pomaga w identyfikacji przedmiotu myśli, o którym mowa.

Minimalny komunikat językowy to PROPOZYCJA. Na propozycję składają się: konstytutywny predykat i implikowane przez niego ARGUMENTY. Treść implikacji wbudowana jest we wspomniane wyżej znaczenie leksykalne predykatu; tak np. pierwszy argument predykatu 'czytać' – jeśli pominąć znaczenia metaforyczne – to 'człowiek lub maszyna', a drugi argument to 'graficznie przedstawiony tekst' itd.

Na powierzchni tekstu propozycja realizuje się jako ZDANIE, konstytutywny predykat – jako odpowiednia konstrukcja morfosyntaktyczna (por. niżej podstawowy podział predykatów), a argument jako GRUPA IMIENNA.

¹ Mam tu na myśli, obok shiftersów, referencjalne użycie nazw własnych oraz „ukryte” zaimki wskazujące, jak w konstrukcjach typu: *Myszę (o tym), że ..., Boję się (tego), że ...* itp.

Tzw. KATEGORIA GRAMATYCZNA to *de facto* wycinek odpowiedniej KATEGORII SEMANTYCZNEJ szczególnie ważny dla szczęśliwego przebiegu komunikacji językowej, wycinek, którego segmenty uzyskują na powierzchni tekstu regularne, przewidywalne, tj. ZGRAMATYKALIZOWANE, wykładniki formalne. Por. kategorie jak: aspekt, tryb (*modus*), czas, osoba, liczba..., które charakteryzują zdarzenia, czy też kategorie jak: osoba, liczba, rodzaj, określoność, przypadek..., które charakteryzują (ożywionych i nieożywionych) uczestników zdarzeń.

Określony zespół zgramatyzalizowanych kategorii semantycznych decyduje o podziale predykatów na grupy funkcjonalne charakteryzujące się określoną strukturą morfosyntaktyczną. Istnieją cztery podstawowe klasy funkcjonalne predykatów:

1. Predykaty, które:

- (a) informują o sytuacjach, procesach, stanach charakterystycznych dla (ożywionych i/lub nieożywionych) materialnych części świata (tj. implikują argumenty, których referentami są owe materialne części świata),
- (b) pojawiają się na powierzchni tekstu w postaci leksemów o obowiązkowych wykładnikach gramatycznych kategorii aspektu, trybu, czasu, osoby i liczby². Predykaty tego typu formalizują się jako czasowniki.

2. Predykaty, które:

- (a) informują o wewnętrznych (mentalnych) stanach człowieka: intelektualnych, emocjonalnych, wolicjonalnych..., a także o wewnętrznych (mentalnych) aktywnościach człowieka (jak dedukcja, indukcja, ocena moralna itp.), tj. o tym, jak wiąże on zdarzenia i jak ocenia ich uczestników,
- (b) pojawiają się na powierzchni tekstu:
 - 2.1. w postaci leksemów o obowiązkowych wykładnikach gramatycznych kategorii aspektu, trybu, czasu, osoby i liczby, tj. w postaci czasowników;
 - 2.2. w postaci partykuł; partykuły (por. Grochowski *et al.* 2014), czy to (a) epistemiczne, jak *na pewno, przypuszczalnie, prawdopodobnie, jakoby, może...*, czy (b) emocjonalne, jak *niestety, na szczęście, co*

² Operuję tu kategoriami charakterystycznymi dla języków słowiańskich.

gorzej, na domiar złego..., czy inne (por. podział partykuł w Grochowski *et al.* 2014); konstytuują one propozycje o jednym argumentie zdaniowym – odpowiedniku drugiego argumentu czasowników mentalnych; bez wykładnika formalnego pozostaje referent pierwszego argumentu, którym jest uczestnik sytuacji mówienia i/lub autor tekstu. Partykuły jako klasa funkcjonalna nie posiadają wspólnych dla całej klasy wykładników gramatycznych.

- 2.3. w postaci spójników; leksemy o funkcji spójników konstytuują propozycje o dwu argumentach zdaniowych, a wyrażają drogi naszej myśli: dedukcję, indukcję, koniunkcję zdarzeń, alternatywę, związki temporalne czy kauzalne.

3. Predykaty, które:

- (a) informują o inkluzji referenta swego pierwszego (i najczęściej jedyne) argumentu w poczet denotatów nazywanego przez nie pojęcia;
- (b) pojawiają się na powierzchni tekstu jako leksemy o obowiązkowych wykładnikach gramatycznych kategorii przypadku, osoby, liczby i określoności pojętej jako referencjalna identyfikacja obiektu, o którym mowa, czyli pojawiają się na powierzchni tekstu w postaci rzeczowników i/lub tzw. grup imiennych, które są *ex definitione* konstytuowane przez rzeczowniki³; w statystycznie dla nich sekundarnej funkcji konstytutywnego predykatu danej propozycji wymagają one (1) obecności tzw. czasownika pomocniczego typu ‘być’, ‘stawać się’ itp., oraz (2) zerowego wykładnika określoności.

4. Predykaty, które:

- (a) przypisują swemu argumentowi określoną cechę parametryczną (tj. zdolną do wariacji na konkretnej „skali”, jak ‘kształt’, ‘wygląd’, ‘ciężar’, ‘kolor’... itd.);
- (b) pojawiają się na powierzchni tekstu (1) jako przysłówki (*adverbia* i tzw. *adverbialia*), tj. struktury morfosyntaktyczne, które posiadają wyłącznie wykładniki gramatyczne kategorii stopnia, jeśli referentem ich argumentu jest

³ Wśród tzw. części mowy (*partes orationis*) reprezentujących na powierzchni tekstu poszczególne klasy predykatów nie wyróżniam klasy przymków, które są w moim pojęciu integralną częścią grup imiennych.

zdarzenie⁴, lub (2) jako przymiotniki, tj. leksemy, które posiadają obowiązkowe wykładniki gramatyczne przypadku, liczby i rodzaju, jeśli referentem ich argumentu jest uczestnik zdarzenia, tj. materialna część świata.

Jak wynika z tego krótkiego przeglądu, podział semantyczny predykatów odpowiada w znacznym stopniu tradycyjnemu podziałowi na tzw. części mowy (*partes orationis*).

Po tym przydługim wstępie przechodzę do przedstawienia proponowanego modelu semantycznego paradygmatu kategorii przypadku. Przedmiotem analizy będą tu przede wszystkim predykaty trzeciego i czwartego typu.

Jak już wspomniałam, punktem wyjścia jest dla mnie teoria ról semantycznych Fillmore'a, zgodnie z którą – w ramach przyjętej terminologii – referenci argumentów to wykonawcy ról zapisanych w strukturze semantycznej predykatu. Teoria ta spotkała się z krytyką, głównie z pozycji ogromnej ilości takich ról wobec ograniczonego inwentarza przypadków, wydaje się jednak, że jest to argument do pokonania. Role semantyczne poddają się semantycznej klasyfikacji, a ilość klas można sprowadzić do ilości notowanych na powierzchni tekstu konstrukcji przypadkowych. Taką właśnie konkretną klasyfikację zamierzam przedstawić (i umotywować) w tym tekście.

Proponowany przeze mnie paradygmat semantyczny przypadku dzielę na trzy części według kryterium pozycji syntaktycznej, jaką dana rola semantyczna referenta argumentu narzuca konstrukcji morfosyntaktycznej, która reprezentuje ten argument na powierzchni tekstu⁵:

- pierwsza i podstawowa część tradycyjnego paradygmatu przypadku to role semantyczne, które narzucają odpowiedniemu argumentowi realizację powierzchniową jako KONSTRUKCJA ADWERBALNA, *ergo*: są to PRZYPADKI ADWERBALNE, konkretnie NOMINATIW, DATIW, AKUZATIW, INSTRUMENTAL i LOKATIW;
- drugą część reprezentuje prymarnie ADNOMINALNY GENETIW;

⁴ Terminem 'zdarzenie' obejmuję umownie sytuacje, stany i/lub procesy w funkcji referentów propozycji.

⁵ Proponowany w wielu znanych klasyfikacjach przypadków podział na przypadki gramatyczne i konkretne jest – jak się wydaje – logicznym produktem epoki, kiedy wszelki opis gramatyczny realizowany był w ramach formuły: forma > znaczenie, a nie: znaczenie > forma.

- wreszcie trzecia część to WOKATIW, czyli przypadek, który realizuje się jako samodzielna propozycja, i z tego tytułu bywa w literaturze przedmiotu kwalifikowany nie jako przypadek, lecz jako reprezentant odrębnej KATEGORII GRAMATYCZNEJ APELU⁶.

Przechodząc do charaterystyki semantycznej poszczególnych stosunków przypadkowych i ich wykładników formalnych, przypominam, że mój opis wspiera się na danych języków polskiego i macedońskiego.

1. Przypadki adwerbalne

1.1. NOMINATIW (mianownik)

(a) rola semantyczna referenta konstrukcji nominatywnej:

Referent konstrukcji nominatywnej (tj. argumentu w nominatiwie) to wykonawca i/lub inicjator akcji nazwanej predykatem konstytutywnym danej propozycji (por. tradycyjny termin *agens*). Statystyka pokazuje, że jest to najczęściej człowiek lub inne personifikowane materialne części świata. Gramatyczne wykładniki nominatiwu nakazują przypisać mu dominującą pozycję w hierarchii diatetycznej argumentów w propozycjach z diatezą neutralną⁷. Istotną cechą referenta konstrukcji nominatywnej jest fakt, iż jest on na ogół jednoznacznie zidentyfikowany dla uczestników sytuacji mówienia i/lub dla autora i odbiorcy danego tekstu; brak takiej identyfikacji wymaga komentarza w postaci odpowiedniego leksykalnego operatora sygnalizującego brak identyfikującej referencji.

(b) wykładniki gramatyczne konstrukcji nominatywnej:

Nominatiw odpowiada tzw. formie słownikowej danego leksemu, co jest dodatkowym sygnałem jego pozycji dominującej tak w paradygmacie semantycznym, jak i formalnym. Centralna charakterystyka gramatyczna grupy imiennej nominatywnej (= argumentu w nominatiwie) to jej zgodność co

⁶ Por. np. Topolińska 1973, Isačenko 1948.

⁷ Pod diatezą rozumiem hierarchię argumentów implikowanych przez dany predykat. Pojęcie i termin ‘diateza nienacechowana, tj. neutralna’, czyli „odpowiadająca naturalnej hierarchizacji argumentów danego predykatu”, przejmuję od R. Laskowskiego (Laskowski 1999: 189). Na powierzchni tekstu o hierarchii diatetycznej decyduje wybór przypadków odpowiednich argumentów oraz porządek linearny zdania.

do osoby, liczby i rodzaju, z wyrażeniem predykatywnym (tj. z konstrukcją morfo-syntaktyczną reprezentującą konstytutywny predykat danej propozycji). Kolejnym ważnym wykładnikiem gramatycznym konstrukcji nominatywnej jest bezpośrednia i/lub implikowana przez konsytuację i/lub kontekst użycia obecność odpowiedniego operatora referencji. W języku macedońskim – gdzie kategoria referencji/określoności jest częściowo zgramatykalizowana w postaci rodzajnika – jest to rodzajnik lub – w razie potrzeby – leksykalny sygnał braku identyfikacji; we współczesnym standardowym języku macedońskim otwierające zdanie konstrukcje nominatywne bez operatora referencji mają charakter zidiomatyzowany, jak przysłowia, frazeologizmy itp. Oczywiście w sytuacji, kiedy konstrukcja nominatywna jest częścią konstytutywnego predykatu danej propozycji⁸, wówczas nie przyjmuje ona żadnych wykładników referencji.

Poniżej podaję kilka typowych przykładów polskich i macedońskich konstrukcji nominatywnych:

- 1) *KUPIEC przyjechał wczoraj.*
КУПУВАЧОТ стигна вчера.
- 2) *DZIECI karmiły gołębie okruchami chleba.*
ДЕЦАТА ги хранеа гугутките со парчиња леб.
- 3) *Przedemną zdawała MOJA KOLEŻANKA MARYSIA.*
Пред мене полагаше МОЈАТА КОЛЕШКА МАРЕ.
- 4) *PROFESOR wyszedł z klasy ostatni.*
ПРОФЕСОРОТ излезе од собата последен.
- 5) *Dzisiaj STUDENCI rozwiązywali nowe dla nich zadania.*
Денеска СТУДЕНТИТЕ решаваа нови за нив задачи.

1.2. DATIW (celownik)

(a) rola semantyczna referenta konstrukcji datywnej:

Referent konstrukcji datywnej (tj. argumentu w datiwie) jest celem, czyli tym, który znosi (pozytywne i/lub negatywne) konsekwencje akcji nazwanej predykatem konstytutywnym danej propozycji (narzuca się termin: *benefi-*

⁸ W języku macedońskim grupa imienna w tzw. orzeczniku jest konstrukcją nominatywną.

ciens). I tutaj – podobnie, jak w wypadku nominatiwu – statystyka pokazuje, że najczęściej tym referentem jest człowiek, stąd w literaturze przedmiotu często spotyka się stwierdzenie, że datiw jest przypadkiem „drugiego człowieka” – uczestnika danej sytuacji. W świetle moich danych pozycja datiwu w hierarchii linearnej argumentów zdaje się różnić interesujące nas języki: w polszczyźnie dominuje hierarchia: N-A-D, w macedońskim: N-D-A. Referent konstrukcji datywnej jest najczęściej – podobnie jak referent konstrukcji nominatywnej – zidentyfikowany dla uczestników sytuacji mówienia i/lub dla autora i odbiorcy danego tekstu; w sytuacji braku identyfikacji pojawia się sygnalizujący ten fakt operator „nieokreśloności”.

(b) wykładniki gramatyczne konstrukcji datywnej:

W polszczyźnie wykładnikiem gramatycznym konstrukcji datywnej jest tzw. końcówka przypadkowa, którą przyjmują wszystkie odmienne przez przypadki elementy datywnej grupy imiennej. Podobnie jak w wypadku innych konstrukcji przypadkowych sygnalizuje ona poza przypadkiem rodzaj i liczbę. W języku macedońskim sytuacja jest bardziej skomplikowana: uniwersalnym wykładnikiem datiwu jest przyimek *na*, zaś w wypadku, kiedy referent konstrukcji datywnej jest jednoznacznie zidentyfikowany, wyrażenie predykatywne otwiera uzgodniona co do liczby i rodzaju klityka zaimka osobowego 3. osoby, np. *MY ja давам книзата НА детето*. itp. (Por. niżej przykłady polskich i macedońskich konstrukcji datywnych).

(c) konstrukcje datywne kontrolowane przez przyimek: należą do konstrukcji przyimkowych o charakterze lokatywnym, będzie o nich mowa niżej w paragrafie pod hasłem LOCATIV. Pomijając zgramatyzalizowany na gruncie macedońskim przyimek *na*, w grę wchodzi tutaj w obu interesujących nas językach przyimek, który oznacza kierunek akcji (cel) i realizuje się w polszczyźnie jako *k/ku*, a w języku macedońskim jako *кон*. Dodajmy, że we współczesnej polszczyźnie przyimkowe konstrukcje datywne to rzadkość.

Poniżej podaję kilka typowych przykładów polskich i macedońskich konstrukcji datywnych:

1) *Profesor objaśnia STUDENTOM zasady ewolucji językowej.*

Професорот ИМ ги објаснува НА СТУДЕНТИТЕ принципите на јазичната еволуција.

- 2) *DZIECKU* zwykle najbliższa jest matka.
НА ДЕТЕТО обично најблиска МУ е мајката.
- 3) *Placz dziecka zepsuł MI humor.*
Плачат на детето МИ го расипа расположението.
- 4) *Janek zazdrości PIOTRKOWI jego popularności wśród dziewcząt.*
Јане МУ ја завидува НА ПЕРО за неговата популарност меѓу девојките.
- 5) *Nocą nieoświetlone ulice odebrały MIASTU cały urok.*
Ноќе неосветлените улици МУ го одзедоа НА ГРАДОТ целиот шарм.

1.3. AKUZATIW (biernik)

(a) rola semantyczna referenta konstrukcji akuzatywnej:

Referent konstrukcji akuzatywnej to przedmiot akcji nazwanej predykatem konstytutywnym danej propozycji, tj. przedmiot (ożywiony i/lub nieożywiony), który „cierpi” (pozytywne lub negatywne) konsekwencje akcji – stąd tradycyjny termin *patiens*. W hierarchii diatetycznej konstrukcja akuzatywna stoi niżej od konstrukcji datywnej; łączy te dwie konstrukcje znaczący fakt, iż obie, *ex definitione*, oznaczają uczestników akcji, o której mowa. W odróżnieniu od referentów nominatiwu i datiwu, referent konstrukcji akuzatywnej jest neutralny w stosunku do opozycji /+/- ident./.

Szczególną funkcję pełni tzw. zaimek zwrotny, pol. *się*, mac. *se*, który blokuje pozycję akuzatiwu, wskazując tym samym, że referent konstrukcji akuzatywnej jest tożsamy z referentem konstrukcji nominatywnej.

Polski genetiw (w miejsce akuzatiwu) po negacji to wtórna konwencja lokalna podkreślająca partytywność tej pozycji.

(b) wykładniki gramatyczne konstrukcji akuzatywnej:

W polszczyźnie wykładnikiem konstrukcji akuzatywnej jest końcówka przypadkowa jak zwykle sygnalizująca obok przypadku liczbę i rodzaj konstytutywnego rzeczownika danej grupy imiennej. W języku macedońskim sprawę komplikuje stosunek referenta konstrukcji do opozycji /+/-ident./. Jeśli referent jest pozytywnie zidentyfikowany, wówczas wyrażenie predykatywne otwiera klityka akuzatywna zaimka osobowego 3. osoby uzgodniona

co do liczby i rodzaju⁹. W wypadku braku identyfikacji konstrukcję akuzatywną reprezentuje grupa imienna konstytuowana przez formę słownikową odpowiedniego leksemu.

(c) konstrukcje akuzatywne kontrolowane przez przyimek:

Konstrukcje akuzatywne kontrolowane przez przyimek najczęściej (1) lokują akcję, o której mowa, w czasie i w przestrzeni w stosunku do lokalizatora – referenta tych konstrukcji, lub (2) jak w wypadku pol. przyimka *przez*, czy macedońskiego *nopadu* – reprezentują relację kauzalną. Będzie o nich mowa szerzej w paragrafie pod hasłem LOCATIV.

Poniżej podaję kilka typowych przykładów polskich i macedońskich konstrukcji akuzatywnych:

- 1) *Profesor objaśnia studentom ZASADY EWOLUCJI JĘZYKOWEJ.*
Професорот им Ги објаснува на студентите ПРИНЦИПИТЕ НА ЈАЗИЧНАТА ЕВОЛУЦИЈА.
- 2) *Anna studiuje MATEMATYKĘ.*
Ана студира МАТЕМАТИКА.
- 3) *Marysia lubi SWOJĄ KOLEŻANKĘ.*
Маре ЈА сака СВОЈАТА КОЛЕШКА.
- 4) *Nauczycielka obiecała dzieciom WYCIECZKĘ NAD MORZE.*
Учителката им вети на децата ЕДНА ЕКСКУРЗИЈА НА МОРЕ.
- 5) *Piotrek podarował Jankowi PIĘKNĄ KSIĄŻKĘ.*
Перо му подари на Јане УБАВА КНИГА.

1.4. INSTRUMENTAL (narzędnik)

(a) rola semantyczna konstrukcji instrumentalnej:

Instrumental – przynajmniej na gruncie polskim – to niewątpliwie najbardziej egzotyczny przypadek w zestawie odziedziczonym przez języki słowiańskie. Instrumentalna grupa imienna zdolna jest dziś w polszczyźnie

⁹ Jeśli obok akuzatywnego w propozycji występuje i argument datywny, wówczas klityka datywna poprzedza akuzatywną, co jest kolejnym dowodem wysokiej pozycji datiwu w hierarchii diatetycznej argumentów.

pełnić zarówno (1) funkcję członu konstytutywnego wyrażenia predykatywnego (tak w typie *Jego ojciec jest lekarzem.* itp.), jak i (2) członu konstytutywnego argumentu (por. np. *Chłopak stłukł szybę kamieniem.*, „dublety” jak *Cieszę się tą decyzją.* wobec *Cieszy mnie ta decyzja.*, gdzie w pierwszym wypadku *się* blokuje pozycję akuzatiwu i „sytuację ratuje” instrumental).

We wcześniejszych moich pracach poświęconych problematyce przypadku określałam zwykle instrumental jako ‘czynnik towarzyszący’, tj. pomocny w realizacji akcji, o której mowa. Do „klasycznej” funkcji instrumentalu nawiązuje termin M. Grochowskiego ‘środek czynności’ (por. Grochowski 1975). Jeśli referentem argumentu w instrumentalu jest człowiek, wówczas odpowiednia konstrukcja kontrolowana jest regularnie przez przyimek *z/ze*, który jest tu swego rodzaju „sygnałem kontaktu” z drugą osobą.

(b) wykładniki gramatyczne konstrukcji instrumentalnej:

W polszczyźnie jest to, jak zwykle, końcówka przypadkowa. Język macedoński „radykalnie” rozwiązał sprawę, wprowadzając jako uniwersalny wykładnik instrumentalu przyimek *so*, odpowiednik polskiego *z/ze*.

(c) konstrukcje instrumentalne kontrolowane przez przyimki:

Obok wspomnianych wyżej konstrukcji z pol. *z/ze*, i mac. *so*, są to na ogół konstrukcje o semantyce lokatywnej, gdzie referent argumentu w instrumentalu pełni funkcję lokalizatora.

Poniżej podaję przykłady polskich i macedońskich konstrukcji instrumentalnych:

- 1) *Dziewczyna mojego brata JEST DZIENNIKARKĄ.*
brak odpowiednika macedońskiego; w orzeczniku występuje forma słownikowa leksemu;
- 2) *Owiązałam paczkę MOCNYM SZPAGATEM.*
Го врзав пакетот СО ЦВРСТО ЈАЖЕ.
- 3) *Interesuję się KLASYCZNĄ MUZYKĄ.*
w użyciu jest propozycja z nominatywnym odpowiednikiem polskiego instrumentalu: *Me интересира класичната музика.*
- 4) *Mamy problemy Z NOWĄ DYREKCJĄ INSTYTUTU.*
Имаме проблеми СО НОВАТА ДИРЕКЦИЈА НА ИНСТИТУТОТ.

- 5) *Rozmawiam o tym często Z KOLEGAMI.*
 Често разговарам за тоа СО КОЛЕГИТЕ.

1.5. LOKATIV (miejsownik)

Odziedziczona forma lokatiwu jest dzisiaj w obu interesujących nas językach regularnie kontrolowana przez przyimki¹⁰. Systematyczna analiza i opis znaczeń grup imiennych kontrolowanych przez przyimki to niewątpliwie odrębny rozdział synchronicznego opisu gramatycznego języka czy temat solidnej monografii, a nie paragrafu w tym artykule. Nie wydaje się też celowe zestawianie układanki konstrukcji kontrolowanych przez predykaty przyimkowe, które implikują argumenty z referentem w formie przypadkowej starego lokatiwu.

Jako wniosek z powyższego krótkiego przeglądu narzuca się konstatacja, że „prawdziwe przypadki adwerbalne” to Nominativ, Dativ i Akuzativ, czyli przypadki aktywne w opisie sytuacji typu: człowiek i przedmiot jego akcji, dwoje ludzi powiązanych akcją, czy dwoje ludzi powiązanych przedmiotem wspólnej akcji itp. Wniosek taki zdaje się potwierdzać sytuacja w wielu nie-słowiańskich językach europejskich, o czym świadczy zasób form przypadkowych zaimków osobowych, jak francuskie *il/elle, lui, le/elle*, angielskie *he/she, him, her* itp. – *notabene* jest to zestaw form odpowiadający dokładnie zestawowi w języku macedońskim. Charakterystyczne jest również – typowe dla języków rozwijających się w otoczeniu polilingwalnym – przenoszenie eksponentów informacji zgramatyzalizowanej z postpozycji w antepozycję (tj. z końcówek przypadkowych na klityki zaimkowe i przyimki). Przypomnijmy, że z dwu interesujących nas tutaj języków polski – co w Europie rzadkość – rozwijał się w zasadzie w środowisku monolingwalnym, a macedoński – w polilingwalnym.

¹⁰ W Macedonii regionalnie można jeszcze usłyszeć propozycje jak *Odam Bitola*. ‘Idę do Bitoli’, czy *Bev Bitola*. ‘Byłem w Bitoli’, jednak norma standardowa takich konstrukcji nie dopuszcza.

2. GENETIW (dopelniacz) – przypadek adnominalny

(a) role semantyczne konstrukcji z adnominalnym genetiwem:

Grupy imienne z adnominalnym genetiwem występują w trzech wariantach semantycznych, wszystkie o wysokiej frekwencji w tekście, wszystkie z wtórną (derywowaną?) hierarchią diatetyczną. Są to grupy 1) przedmiot posiadany/*possessum* ~ posiadacz/*possessor*, 2) ocena ilości i/lub miary ~ przedmiot oceniany, 3) część ~ całość¹¹.

(b) wykładniki gramatyczne konstrukcji genetywnej:

W polszczyźnie wykładnikiem gramatycznym jest porządek linearny grupy i końcówka przypadkowa członu zależnego, w języku macedońskim: w grupie pierwszej porządek linearny i przyimek *на* kontrolujący człon zależny, w grupie drugiej porządek linearny, oba człony w formie słownikowej, w grupie trzeciej porządek linearny i kontrolujące przyimki *на* lub *од*.

Przykłady polskie: ad 1) *dom Piotra, sukienka Marysi, okulary profesora, zegarek matki...*, ad 2) *szklanka wody, słoik miodu, grupa ludzi, stado krów...*, ad 3) *noga stołu, łodyga kwiatu, uszy Stasia...* Do rzadkości należą dziś w polszczyźnie warianty z przymiotnikiem w funkcji członu zależnego jak: *matczyne lzy, kocie pazury...* itp.

Przykłady macedońskie: ad 1) *куќата на Пери, очилата на професорот, часовникот на мајката...*, ad 2) *чаша вода, тегла мед, група луѓе, јато крави...*, ad 3) *ногарка од масата, стебло на цвеќе, ушите на Станко...* itp.

O polskim genetiwie po negacji była już mowa w paragrafie poświęconym akuzatiwowi.

¹¹ Tzw. *genetivus partitivus* występuje dziś w polszczyźnie także w zwrotach typu: *Daj mi mleka!, Dolej wody!* itp.

3. WOKATIW – przypadek deontyczny

(a) rola semantyczna konstrukcji wokatywnej:

Konstrukcja wokatywna to apel skierowany najczęściej do drugiego człowieka/ludzi, to prośba nadawcy, żeby zwrócić na niego uwagę, wejść z nim w kontakt, wysłuchać, co ma do powiedzenia. Referentem konstrukcji wokatywnej jest odbiorca apelu, a więc 1) człowiek, ew. zwierzę lub inne obiekty personifikowane, czy też 2) odpowiednio wybrane audytorium, grupa ludzi. W pierwszym wypadku konstrukcja wokatywna to imię własne referenta lub zwrot grzecznościowy, jaki lokalna konwencja kulturowa uznaje za właściwy wobec danego audytorium. W każdym wypadku konstrukcja wokatywna jest samodzielną propozycją konstytuowaną przez semantyczny komponent apelu wbudowany w samą konstrukcję z odbiorcą apelu w funkcji argumentu.

(b) wykładniki gramatyczne i leksykalne konstrukcji wokatywnej:

Uniwersalnym wykładnikiem gramatycznym jest intonacja apelu, w druku wyrażona wykrzyknikiem. Pozostałe wykładniki mają charakter leksykalny.

W wypadku jednoosobowego referenta samo imię własne (*nomen proprium*), odpowiednie zdrobnienie (*deminutivum*) imienia własnego lub oficjalny tytuł jest takim wykładnikiem, który przyjmuje końcówkę wokatiwu lub nominatiwu, a w wypadku, gdy referentem jest odpowiednio wybrane audytorium/grupa ludzi, takim wykładnikiem jest zwrot grzecznościowy, jaki lokalna konwencja kulturowa uznaje za właściwy wobec danego audytorium. W Macedonii, gdzie użytkownicy języka częściej identyfikują się przez imię niż przez nazwisko, gdzie same imiona mają najczęściej formę deminutiwów, deminutiwa właśnie są najczęściej spotykaną formą apelu, przy czym pojawiają się w jedynej właściwej im formie przypadkowej: nominatywno-wokatywnej.

Wokatiw – jako propozycja – rzecz prosta, nie przyjmuje przyimków, natomiast często poprzedzany bywa wykrzyknikiem typu *hej!* itp.

Przeprowadzona analiza pozwala na sformułowanie paru wniosków o charakterze ogólniejszym:

- o ile w ogóle możemy mówić o paradygmacie semantycznym przypadku, trzeba przyjąć, że składa się na niego parę zasadniczo różnych segmentów;
- do paradygmatu przypadku musimy włączyć pełny zestaw konstrukcji przypadkowych kontrolowanych przez przyimki; takiego opisu na razie nie mamy;
- przyimek jest częścią struktury morfologicznej grupy imiennej i wypełnia określoną rolę semantyczną WESPÓŁ z tzw. końcówką przypadkową;
- centrum semantyczne kategorii przypadku to trójca NDA, o czym świadczy nie tylko aktualna¹² sytuacja polska czy macedońska, ale i sytuacja w innych językach słowiańskich i szerzej: indoeuropejskich, a przede wszystkim aktualny formalny (i semantyczny) paradygmat przypadku zaimków osobowych w tych językach.

Bibliografia

- FILLMORE CH., 1968, The case for case, w: *Universals in linguistic theory*, In: E. Bach, R. T. Harms (eds.), R. Harms, New York, s. 1–88.
- GROCHOWSKI M., 1975, *Środek czynności w strukturze zdania*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- GROCHOWSKI M., KISIEL A., ŻABOWSKA M., 2014, *Słownik gniazdowy partykuł polskich*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- ISAČENKO A.V., 1948, О призывной функции языка, *Recueil linguistique de Bratislava*, vol. 1, Bratislava: Rovnost, s. 45–57.
- JAKOBSON R., 1957, *Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb*, Massachusetts: Harvard University Press.
- KURYŁOWICZ J., 1948, Les structures fondamentales de la langue: groupe et proposition, *Studia Philosophica* 3, s. 203–209.

¹² Podkreślam, że mówimy o aktualnej sytuacji, ponieważ sytuacja ta jest wynikiem wiekowej ewolucji uzależnionej od warunków, w jakich dany język ewoluował, a przede wszystkim od tego, czy ta ewolucja odbywała się w środowisku mono- czy poli-lingwalnym.

- LASKOWSKI R., 1999, Kategorie morfologiczne języka polskiego, w: R. Grzegorzewska, R. Laskowski, H. Wróbel (red.): *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa: PWN, s. 151–224.
- TOPOLIŃSKA Z., 1973, VOCATIVUS – kategoria gramatyczna, *Otázky slovanské syntaxe III*, s. 269–274.

**Semantic paradigm of the category of case and its formal exponents
(from the perspective of Polish and Macedonian languages)**

(s u m m a r y)

The author analyses the case paradigm of Polish and Macedonian languages and states that this paradigm, continuing the old tradition of classical languages, is composed of three different segments: adverbial cases, adnominal case (Genitive) and “deontic” case (Vocative); the core of the adverbial set is the trio N-D-A – a confirmation of the anthropocentric character of the language.

Key words: predicate; argument; semantic role; reference